

Infomateriaal bij periode 3ASO, periode 3

Info 1 – De droom van Constantijn.

Natuurlijk behandelt u dit visueel, maar ter info: het verhaal over de droom van Constantijn wordt overgeleverd door Lactantius en Eusebius, in twee verschillende versies.

Lactantius:

Constantijn ontving in zijn slaap een duidelijke aanwijzing om op de schilden van zijn soldaten het hemels teken van God aan te brengen en dan slag te leveren. Hij deed zoals hem was opgedragen. De letter X draaide hij een kwartslag, boog het boven-eind om en merkte zo de schilden met het Christusteken. Beschermd door dit symbool nam het leger het zwaard op.

Lactantius, *De dood van de vervolgers: Ingeleid vertaald en geannoteerd door Dr. G.J.D. Alders*, Kampen 1988, 116.

Eusebius:

Hij riep in zijn gebeden de God (van zijn vader) aan en smeekte Hem dringend hem te openbaren wie Hij was, en hem in de ophanden zijnde onderneming bij het verkrijgen van zijn rechten te helpen. Terwijl de keizer zo bad en vurig daarom smeekte, verscheen hem een buitengewoon teken van God dat men wellicht niet gemakkelijk gelovig zou aanvaarden als iemand anders daarover berichten zou. Maar omdat de zegevierende keizer het zelf aan ons die dit beschrijven - lang daarna toen wij waardig bevonden waren zijn vriend te zijn en met hem om te gaan - vertelt en zijn woorden met eden bekrachtigd heeft, vragen wij ons af wie nog zal aarzelen het verhaal te geloven, te meer omdat ook hetgeen volgde voor de waarheid van zijn woord getuigde.

Omstreeks het middaguur toen de dag reeds over zijn hoogtepunt heen was, heeft hij - zo vertelde de keizer - met eigen ogen aan de hemel boven de zon het lichtend zegeteken van het kruis met de woorden: 'Overwin hierdoor!' gezien. Bij het zien van dit teken waren hij en zijn leger dat hem op zijn veldtocht, waarheen ook maar, volgde en dit wonder aanschouwde, stom van verbazing.

Hij werd nu in verlegenheid gebracht door de vraag wat deze verschijning betekende. Terwijl hij dit overwoog en lang hierover nadacht, heeft de nacht hem verrast. Toen hij sliep, is hem de Christus van God samen met het teken aan de hemel verschenen en die heeft hem bevolen het teken dat hij aan de hemel gezien had na te maken en het in zijn strijd tegen de vijanden als een banier ter bescherming te gebruiken.

Nadat de keizer bij het aanbreken van de dag was opgestaan, vertelde hij het geheimzinnige voorval aan zijn vrienden. Vervolgens liet hij kunstenaars komen die deskundig waren in het bewerken van goud en edelstenen. Hij ging bij hen zitten, beschreef hun de vorm van het teken en gaf hun de opdracht het in goud en edelstenen precies na te maken. Dit werk liet de keizer ons zien, omdat God ons ook deze gunst wilde bewijzen."

G. Stemberger (red.) *De bijbel en het christendom*, De Haan – Haarlem 1978, deel 1, 148.

Het 'teken' dat Constantijn zag: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Chi-Rho> (met afbeeldingen).

Info 2 – Edicten over de godsdienst.

Een eerste edict dat het christendom erkende als *religio licita* (toegestane religie) was van keizer Galerius: het tolerantie-edict van Serdica uit 311. Hier de versie van Lactantius.

Onder de andere regelingen die wij steeds ten behoeve van de belangen en het nut van de staat treffen, hadden wij voeger de wens gehad alles in rechte banen te leiden overeenkomstig de oude wetten en de algemeen aanvaarde principes van de Romeinen en ervoor te zorgen dat ook de christenen, die de leefwijze van hun ouders hadden opgegeven, tot de juiste mentaliteit zouden terugkeren.

Want op grond van een of andere theorie had een zo grote arrogantie deze voornoemde christenen bevangen en een zo grote dwaasheid beslag op hen gelegd dat zij, in plaats van zich te houden aan die instellingen van de Ouden, die wellicht hun eigen voorouders voor het eerst hadden ingevoerd, zich naar eigen goeddunken en believen wetten maakten om zich daaraan te houden en op verscheidene plaatsen allerlei volksgroepen verzamelden.

Toen tenslotte onzerzijds een decreet was uitgevaardigd dat zij zich zouden conformeren aan de instellingen van de Ouden, werden velen blootgesteld aan gevaar en velen ook werden in verwarring gebracht.

Zeër velen echter volhardden in hun opvattingen en wij constateerden dat voornoemde lieden noch tegenover de goden hun godsdienstige verplichtingen nakwamen, noch de god der christenen vereerden [omdat ze niet meer naar hun samenkomsten konden gaan]. In aanmerking genomen onze uiterst milde clementie en onze steeds in praktijk gebrachte gewoonte alle mensen genadig vergiffenis te schenken, hebben wij gemeend onze genade ook over hen zonder uitstel te moeten uitstrekken, zodat zij weer christenen kunnen zijn en hun samenkomsten weer kunnen houden, op voorwaarde dat zij niets ondernemen tegen de bestaande orde.

In een ander schrijven aan de provinciale gouverneurs zullen wij aangeven waaraan de christenen zich hebben te houden. Dientengevolge zullen zij in overeenstemming met deze door ons betoonde genade verplicht zijn hun god te bidden voor het welzijn van ons, van de staat en van henzelf, opdat in alle opzichten de staat ongeschonden in stand blijft en zij onbezorgd in hun huizen kunnen leven.

Lactantius, *De dood van de vervolgers: Ingeleid vertaald en geannoteerd door Dr. G.J.D. Alders*, Kampen 1988, 100-101.

Er bestaan twee versies van het edict van Milaan. Het gaat om twee brieven met richtlijnen die verstuurd werden aan provinciegouverneurs, brieven die Licinius publiek maakte in het Oosten van het Rijk. Hieronder volgt een parafrase ter info voor de leerkracht. *Eventueel kan hij in eenvoudige taal aan de leerling aangeboden worden. Eventuele vragen: hoe wordt hier over 'God' gesproken? Welke plaats krijgt de christelijke godsdienst ten opzichte van andere?*

Wij Constantijn en Licinius hebben in Milaan allerlei belangrijke zaken besproken die het welzijn van de staat beogen. Urgent daarin was regelingen te treffen waardoor “eerbied tegenover de godheid” werd verzekerd. Zo besloten wij “de christenen en alle mensen het recht te geven de religie van hun eigen keus te volgen, opdat de godheid, welke verheven macht dat ook moge zijn, ons en alle mensen die onder ons gezag staan, gunstig en genadig kan zijn”. Daarom kwamen wij in onze conferentie volgens een gezonde en juiste redenering tot het besluit dat noch aan christenen, noch aan andersdenkenden de onbelemmerde uitoefening van hun godsdienst, naar

eigen vrije keuze, mag worden ontzegd. Dan zal “de hoogste godheid”, aan wiens dienst wij ons “in geestelijke vrijheid” wijden, ons in alles zijn gunst en welwillendheid betonen.

Wij wijzen uwe Excellentie er op dat hiermee alle vorige aan u gericht rescripten betreffende de christenen zijn vervallen. En speciaal met het oog op de christenen decreteren wij dat hun de geconfisqueerde vergaderplaatsen moeten worden teruggegeven zonder betaling. Ook alle andere bezittingen die eigendom waren van de christelijke gemeenschap moeten aan haar als rechtspersoon worden gerestitueerd. Dit geldt niet voor particulier bezit. Wilt u er vooral aan denken dat ons bevel nauwgezet en met de meeste spoed wordt uitgevoerd.

G.J.D. Aalders, *De grote vergissing: Kerk en Staat in het begin van de 4e eeuw*, Kampen 1979, 95-96.

In 380 vaardigde keizer Theodosius ook een edict uit met betrekking tot de godsdienst: het zogenaamde edict van Thessalonica. Het kan interessant zijn de ontwikkeling in de drie hier genoemde edicten te vergelijken.

Al onze volkeren moeten zich aansluiten bij het geloof dat overgeleverd is aan de Romeinen door de apostel Petrus, en dat beleden wordt door paus Damasus en de bisschop van Alexandrië, Petrus'. Na een definitie van het katholieke geloof en de uitsluiting van alle andere opties als ketterijen, besloot hij: 'God zal zich wreken op hen, en wij ook.

D. Praet, *De God der goden: De christianisering van het Romeinse Rijk*, Kapellen Kampen 1997, 189.

Info 3 – Heidense reacties op de toegenomen macht van christenen

Symmachus, heidens stadsprefect van Rome, richtte zich in 384 tot de christelijke westerse keizer Valentinus II om ervoor te pleiten de heidense tradities die waren afgeschaft, te herstellen. Hij gebruikte daarvoor het argument dat de goden voor welvaart van het Rijk hebben gezorgd, en pleit voor religieuze tolerantie.

Wat de mensen ook mogen vereren, men mag aannemen dat het om één en hetzelfde iets gaat. We kijken op naar dezelfde sterren; de hemel is dezelfde voor iedereen; dezelfde wereld omringt ons. Wat maakt het uit met welke denkwijze elkeen op zoek gaat naar het ware? Een zo groot mysterie kan onmogelijk langs één weg bereikt worden.

D. Praet, *De God der goden: De christianisering van het Romeinse Rijk*, Kapellen Kampen 1997, 190.

De heidense Egyptenaar Asclepius zei:

“‘Er zal een tijd komen waarin het lijkt dat de Egyptenaren hun goden tevergeefs hebben vereerd. De goden zullen de aarde verlaten en terugkeren naar de hemel; zij zullen Egypte aan zijn lot overlaten. Dan zal dit zeer heilige land, vaderland van heiligdommen en tempels, helemaal bedekt worden door graven en doden’ (graven vormt een ‘gecodeerde’ verwijzing naar kerken, doden naar christenen)”.

D. Praet, *De God der goden: De christianisering van het Romeinse Rijk*, Kapellen Kampen 1997, 196.

Christenen vielen doorgaans geen mensen aan, geen heidense gelovigen, maar wel hun heiligdommen. D. Praet schrijft daarover:

Heidense heiligdommen betekenden trouwens meer dan alleen maar een materiële omkadering: het heidendom was minder abstract dan het christendom, het vormde

een religie van plaatsen en van goden die onlosmakelijk met een bepaalde plaats verbonden waren. En hier komen we tot een dieper niveau: de verwoesting van een tempel kon ook twijfel zaaien bij de heidenen, doordat de verwachte wraak of weerstand van hun god uitbleef. Wat voor een god is een god die zijn eigen heiligdom zomaar laat verwoesten? Hebben de goddeloze christenen dan toch gelijk wanneer zij de oude goden slechts mindere demonen of levenloze, inhoudsloze beelden noemen?

D. Praet, *De God der goden: De christianisering van het Romeinse Rijk*, Kapellen Kampen 1997, 195.

Info 4 – Geloofsbelijdenis van Nicea

Ik geloof in één God, de almachtige Vader,
Schepper van hemel en aarde, van al wat zichtbaar en onzichtbaar is.
En in één Heer, Jezus Christus, de eniggeboren Zoon van God, vóór alle tijden
geboren uit de Vader.
God uit God, Licht uit Licht, ware God uit de ware God.
Geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader: door wie alles geschapen is.
Die voor ons mensen en omwille van ons heil uit de hemel is neergedaald.
En het vlees heeft aangenomen door de heilige Geest uit de Maagd Maria: en mens is
geworden;
die voor ons ook werd gekruisigd; onder Pontius Pilatus heeft geleden en is begraven.
Ook is hij volgens de Schriften verreesen op de derde dag;
Hij is opgeklommen ten hemel; zit aan de rechterhand van de Vader.
En hij zal wederkomen in heerlijkheid om levenden en doden te oordelen.
Hij wiens rijk geen einde zal hebben.
En in de heilige Geest, de Heer die levend maakt;
die voortkomt uit de Vader
die met de Vader en de Zoon samen wordt aanbeden en verheerlijkt;
die gesproken heeft door de profeten.
En in de éne, heilige, katholieke en apostolische Kerk.
Ik belijd één doopsel tot vergeving van de zonden.
En ik verwacht de opstanding van de doden.
En het toekomstig eeuwige leven. Amen.

Info 5 – Clovis.

Gregorius van Tours (538-594) was bisschop van Tours, hagiograaf en historicus. Zijn bekendste werk is *Decem libri historiarum* ('Tien boeken van Historie'), later genaamd *Historia Francorum* ('Geschiedenis der Franken'). Daarin beschrijft hij de geschiedenis vanaf de schepping tot de dood van de Frankische koning Siegebert in 575. Vooral zijn relaas over het Frankische rijk is belangrijk omdat ze zo ongeveer onze enige bron is voor deze periode. De heidense Clovis was getrouwd met de katholieke Clotilde, een Bourgondische prinses. Onderstaand gedeelte verhaalt de aanleiding tot zijn bekering. In de slag tegen de Alemannen bij Tolbiac nabij Keulen (496), richt Clovis zich tot de katholieke God. De nederlaag van de Alemannen staat historisch vast, Clovis' toezegging zich te bekeren is

waarschijnlijk een referentie aan de bekering van Constantijn. Het is interessant de leerling dat zelf te laten ontdekken en hem of haar enige kritische zin bij te brengen in het lezen van bronnen.

[30]De koningin bleef Clovis maar smeken om de ware God te erkennen en zijn afgoden af te zweren. Hij kon echter op geen enkele wijze tot het geloof worden gebracht, tot de dag waarop de oorlog tegen de Alemannen uitbrak. Op die dag werd hij door de precaire situatie gedwongen te erkennen wat hij daarvoor uit vrije wil geweigerd had te doen. Toen beide legers met elkaar slaags raakten, liep het uit op een grote slachting en het zag ernaar uit dat het leger van Clovis in de pan gehakt zou worden. Toen hij dit zag, richtte hij zijn blik naar de hemel. Zijn hart werd geroerd en zijn ogen vulden zich met tranen toen hij sprak: 'Jezus Christus, Clotilde beweert dat u de zoon bent van de levende God, en er wordt verteld dat u degenen helpt die in nood verkeren en de overwinning schenkt aan hen die op u vertrouwen. Deemoedig vraag ik om uw roemvolle bijstand. Wanneer u mij de overwinning op deze vijanden vergunt en wanneer ik die wonderkracht zal ervaren, die het volk dat zich aan uw naam heeft gewijd, zegt van u te hebben ondervonden, zal ik in u geloven en zal ik mij in uw naam laten dopen. Ik heb inderdaad mijn goden aangeroepen, maar, zoals ik nu maar al te duidelijk zie, zij doen niets om mij te helpen. Ik kan daarom niet geloven dat zij over enige macht beschikken, omdat zij degenen die hen gehoorzaam zijn niet bijstaan. Nu roep ik u aan. Ik wil in u geloven, als ik maar uit de handen van mijn tegenstanders gered worde.' Bijna op hetzelfde moment dat hij dit zei draaiden de Alemannen zich om en sloegen op de vlucht. Toen zij hun koning gedood zagen, onderwierpen zij zich aan Clovis, en zeiden: 'Wij smeken u, maak een einde aan het bloedbad onder ons volk, van nu af gehoorzamen wij u.' Clovis beëindigde daarop de oorlog, sprak zijn mensen toe en keerde, nadat de vrede hersteld was, naar huis terug. Aan de koningin vertelde hij hoe hij door het aanroepen van de naam van Christus de overwinning had behaald. Dit speelde zich af in het vijftiende jaar van zijn regering.

Gregorius van Tours, *Historiën*, Vertaald en van aantekeningen voorzien door E.F.A.M. Meijer, Ingeleid door M.A. Wes, Amsterdam 1994, 203-204.

Info 6 – De verspreiding van de kerk in Europa.

Uit de instructie voor de zendingsarbeid onder de Angelsaksen van Gregorius de Grote (590-604)

Men moet bij dit volk de tempels van hun afgoden volstrekt niet verwoesten, maar alleen de afgodsbeelden, die daarin zijn. Dan moet men wijwater gereed maken om de heiligdommen daarmee te besprengen, altaren bouwen en daarin relikwieën plaatsen. Want als deze tempels goed gebouwd zijn, moeten zij veranderd worden van cultusplaatsen der demonen tot de dienst van de ware God. Als dan het volk zelf ziet dat zijn tempels niet verwoest worden, kan het zijn dwaling van harte afleggen, de ware God erkennen en aanbidden en naar oude gewoonte samenkomen op de vertrouwde plaatsen ... Want het is beslist onmogelijk, dat men voor hun grove zielen ineens alles afsnijdt, omdat immers hij, die de hoogste top wil beklimmen zich trapsgewijs, stap vaar stap, maar niet met sprongen omhoogwerkt.

C.A. Tukker, *Kerkgeschiedenis*, Driebergen 1977, 186; W. ter Horst, *Het woord en de kerk* 3, 26.

Verordening van keizer Karel de Grote tot onderdrukking van het heidendom onder de Saksen.

Vooraf door Karel de Grote (742-814) kreeg het woord “kerstenen” de nare bijbetekenis van 'met geweld tot bekering dwingen'. Van hem zijn de “verordeningen”: “Als iemand de heilige vasten niet houdt en vlees eet, moet hij sterven. Als iemand het lichaam van een gestorvene naar heidens gebruik door het vuur laat verteren, moet hij met de dood gestraft worden. Wie voortaan in het Saksische volk ongedoopt zich wil verbergen en nalaat tot de doop te komen en heiden wil blijven, die moet de daad sterven ... Verder behaagt het ons.... dat alle kinderen binnen een jaar gedoopt moeten worden ”

W.F. Dankbaar, *Kerkgeschiedenis*, Groningen, 1974, 68v.

Info 7 – De verspreiding van de kerk in de Nederlanden.

De Nederlanden werden gekenmerkt door de tegenstelling tussen de katholieke Franken ten zuiden van de Rijnmonding en de heidense Friezen. In de zuidelijke Nederlanden trok de monnik Amandus (650-675) zwervend en predikend rond en stichtte kloosters te Doornik, Gent en Nijvel. In de noordelijke Nederlanden kwam Willibrord (700) vanuit Engeland om met de steun van de Franken en van de paus het zendingswerk aan te vatten. Bonifatius, een medewerker van Willibrord, werkte verder in de Nederlanden, maar vooral in Duitsland. Hij werd door de Friezen vermoord (te Dokkum in 754).

Ondervragingsritus.

“In de volgende tekst horen we de ondervragingsritus, zoals hij (ongeveer) in onze gewesten geklonken moet hebben. Het betreft de Utrechtse Doopbelofte uit de 8e eeuw, die beschouwd wordt als een getuige van het Oudnederlands, de rechtstreekse erfgename van het Frankisch. Daarbij merken we op dat de afzwering van ‘de duivel en zijn consten’ aan de trinitaire ondervraging voorafgaat: het is een herinnering aan de *abrenuntiatio diabolo* (‘verzaking van de duivel’), die vroeger na de wijding van het doopwater tijdens de paaswake plaatsvond”.

Forsachistu diabolae.
& respondeat.
ec forsacho diabolae.
end allum diabol gelde
respondeat.
end ec forsacho allum diabolgelde.
end allum diaboles uuercum
respondeat.
end ec forsacho allum
diaboles uuercum and wordum
thunaer ene uuoden ende
saxnote
ende allum them unholdum
the hira genotas sint

Verzaak je aan de duivel?
En hij geve ten antwoord:
Ik verzaak aan de duivel.
En aan alle duivelsdienst?
Hij geve ten antwoord:
En ik verzaak aan alle Duivelsdienst.
En aan alle werken van de duivel?
Hij geve ten antwoord:
En ik verzaak aan alle
Duivelswerken en –woorden,
Aan Donar en Wodan en
Saksnoot
en aan alle demonen
die hun gezellen zijn.

Dan volgde:

Gelobistu in got
alamehtigan fadaer
ec gelobo in got
alamehtigan fadaer
gelobistu in crist godes suno
ec gelobo in crist godes suno
gelobistu in halogan gast
ec gelobo in halogan gast

Geloof je in God,
de almachtige Vader?
Ik geloof in God,
de almachtige Vader.
Geloof je in Christus, Gods Zoon?
Ik geloof in Christus, Gods Zoon.
Geloof je in de Heilige Geest?
Ik geloof in de Heilige Geest.

P. Trouillez, *De Germanen en het christendom: Een bewogen ontmoeting 5e – 7e eeuw*, Leuven 2010, 204-205.

De kersteningsheiligen (zendelingen) kathedraal van Antwerpen.

[foto's van het portaal van de OLV-kerk (kathedraal) van Antwerpen].

Aan de beide zijanten van de ingang van de kathedraal van Antwerpen (zie foto) zijn levensgroot de zogenaamde 'kersteningsheiligen' (missionarissen/zendelingen) afgebeeld die in onze streken actief waren.

Als we starten van uiterst links dan zien we achtereenvolgens:

St Norbertus (let even op zijn voeten waarmee hij een klein mannetje verpletterd – dit kleine mannetje stelt Tanchelm of Tancelijn voor een ketter – aldus symboliseert dit beeld Norbertus die de ketterij uitroeit in 1124) Daarnaast zien we: *St Amandus* die in de tweede helft van de 7^e eeuw het geloof naar onze streken brengt en er de St Pieter en Pauluskerk sticht (later de Michielskerk geworden). Daarnaast zien we meer naar binnen

St Willibrordus die in het begin van de 8^e eeuw hier werkzaam was. Als laatste in de rij vinden we *St Dymna* (afkomstig uit Ierland) die wegvlochtte van huis omdat haar vader incest met haar wilde plegen. Zij is door hem ingehaald in de buurt van Geel waar hij haar vermoord heeft.

Aan de rechterzijde vinden we van achter naar voren:

St Eligius of *St Eloi*, diegene die het katholieke geloof in de periode 641-645 voor het eerst naar Antwerpen bracht, daarnaast:

St Fredegandus die een klooster zou gesticht hebben eind 7^e, begin 8^e eeuw in Deurne, ten noordoosten van Antwerpen maar veel zekerheid hebben we daar niet over, vervolgens *St Walburgis* en uiterst rechts *St Bonifacius*. Deze beide laatsten hebben vooral kersteningswerk verricht in Holland en in Duitsland.

bron: toeristische dienst Stad Antwerpen

Info 8 – Germaanse invloeden op het christendom

Pierre Trouillez beschrijft een aantal voorbeelden van Germaanse invloeden op het christendom. Zijn samenvatting kan de leerkracht aan ideeën te helpen om hier met de leerling eens wat dieper op in te gaan.

In de aanpassingsstrategie paste ook de stoffering van de liturgische kalender, die vóór Constantijn buiten Pasen en de andere zondagen vrijwel niets te bieden had. Het succes van *Kerstmis*, dat de Kerk in de 4^e eeuw als concurrent van de populaire zonnecultus had ingevoerd, zette ertoe aan een christelijk alternatief voor andere heidense feesten aan te bieden. Met het oog op de voorliefde voor *optochten* bij de geromaniseerden en voor *liederen* bij de Germanen, lag de verchristelijking van de heidense kalender door een combinatie van processies en godsdienstige zang voor de hand. Laten we dat illustreren met de ‘amburbale’. Dat was de feestelijke tocht rond de stad in de maand februari om de zegen van de godin Ceres over have en goed af te smeken en tevens het licht van de naderende lente te verwelkomen. In een preek lezen we nu: *‘Deze plechtigheid van de ouden hebben wij al verscheidene jaren op 2 februari ter ere van de gelukzalige Maria overgenomen.’* Met de omvorming van de rondgang tot een processie, de vervanging van Ceres door Maria en het meedragen van brandende kaarsen als begroting van het lentelicht, was de ‘amburbale’ tot het feest van *Maria-Lichtmis* gerecycleerd. In 725 was de Engelsman Beda Venerabilis enthousiast over het succes van de operatie: *‘Op de dag van februari die aan Maria toegewijd is, trekt het hele volk (...) onder het zingen van hymnen in processie naar de kerken en naar de geëigende plaatsen van de stad: Allen hebben brandende kaarsen in de hand, die ze van de bisschop hebben gekregen’.* In dit citaat vernemen we ook iets over die andere opdracht, het verchristelijken van de *liederenschat*, volgens het motto van Caesarius van Arles: *‘Terwijl de ergerniswekkende liederen naar de duisternis van de duivel voeren, openbaren de gewijde gezangen het licht van Christus’.* Op dat gebied maakte Caedmon, een lekenbroeder van het Engelse klooster van Streaneshalch, zich rond 680 bijzonder verdienstelijk. Door nagenoeg de hele Bijbel in Engelse verzen te parafraseren en voor te zingen, slaagde hij erin ‘alle mensen van de voorliefde voor het kwaad af te wenden en in hen de liefde voor de goede werken en hun beoefening aan te wakkeren’. Ter afsluiting van deze beschouwingen over de verchristelijking van de heidense kalender merken we op dat de inburgering van Kerstmis in de Germaanse context blijkbaar vlot verlopen is. De Merovingische concilies reppen in ieder geval met geen woord over heidense gewoonten op 25 december.

Buiten de feestdagen wachtte de adaptatiemethode het ruime terrein van de *bijgelovige praktijken*, die meestal verbonden waren met primaire levenszorgen, zoals vruchtbaarheid, de oogst en het lijfsbehoud bij ziektes en natuurrampen. Omdat de Kerk deze zorgen deelde, stond ze ook hier klaar om alles een christelijk cachet te geven. Zo had de diocesane synode van Auxerre er niets op tegen dat mensen wensen formuleerden, maar ze moesten daarvoor nu wel naar de kerk

trekken en niet meer naar heilige bomen en bronnen. Feitelijk werd alles wat op het wel en wee van het leven betrokken was, aan de *zegening* door de priesters overgelaten, tot met het bruidsbed en de eerste scheerbeurt van de tieners. Natuurlijk bestond het gevaar dat deze zegeningen even magisch werden opgevat als de riten voor de goden en geesten, maar ook hier rekende men op de volhardende prediking om het volk diets te maken dat zij gebeden en geen toverformules waren.

Pierre Trouilleux, *De Germanen en het christendom: Een bewogen ontmoeting 5de – 7de eeuw*, Leuven 2010, 211-212.

Info 9 – Ontstaan van de pauselijke macht

Onderstaande tekst is enkel bedoeld voor de leerkracht.

De kerk te Rome had zich altijd al onderscheiden door haar organisatie, juridische bekwaamheid en charitatieve instellingen. Zij had zich ook rechtgelovig betoond zodat zij een hoog moreel gezag had. Toch was er in de eerste eeuwen van een voorrangspositie geen sprake. Rome kende toen geen monarchaal bisschopsambt. Midden 3^e eeuw beroept bisschop Stefanus zich op de Petrusbelofte, maar pas midden 4^e eeuw werd die gebruikt om aanspraak op leiding te onderstrepen. De oosterse kerk heeft in de Petrusbelofte nooit meer gezien dan een volmacht tot zondevergeving die ook aan andere apostelen gegeven werd. Rome zou zich echter steeds meer autoritair opstellen tegenover andere kerken. In de tijd van Constantijn was het de keizer die de *Pontifex Maximus* was (opperpriester) ook in kerkelijke zaken. De keizer riep het eerste concilie samen, waar Rome minimaal vertegenwoordigd was. Na 350 begint de bisschop van Rome steeds meer macht te krijgen in het Westen. Dat had te maken met enkele factoren: Constantinopel werd de keizerlijke residentie waardoor de kerk van Rome enkele bijzondere keizerlijke schenkingen kreeg (paleis, kerk van Lateranen, St. Pieter); de heerschappij van de keizer over de kerk vroeg op den duur een kerkelijke tegenspeler; er waren centralisatietendensen in de kerk; een gevecht om het primaatschap tussen Rome, Constantinopel en eerst ook Antiochië; overname van keizerlijke organisatiestructuren; ontheffing van belasting voor de Romeinse clerus. In de 4^e – 5^e eeuw groeide de ambtsbevoegdheid van Rome. Paus Damasus (366-384) paste de Petrusbelofte op zichzelf toe, hij was erg machtsbewust, vond dat Rome hoger in rang stond dan alle andere kerken. Vandaar de rijkelijke versiering vane graven van Petrus en Paulus, en de opdracht aan Hiëronymus tot een nieuwe Latijnse Bijbelvertaling (Vulgaat). Damasus versmolt de oude Romeinse burgerlijke en imperiale trots met het christendom (Chadwick).

Rome was beter georganiseerd dan de oosterse kerken, en was in het westen de enige ‘apostolisch’ kerk. Bisschop Siricius (eind 4^e eeuw) liet zich voor het eerst ‘papa’ noemen (paus). Ook in het Oosten werden bisschoppen zo aangesproken, maar Rome eiste die titel voor zich op. Siricius noemde zijn eigen statuten ‘apostolisch’ en gebruikte de ambtelijke stijl van de keizerlijke secretarie. Dat betekende dat verzoeken om raad of hulp uit verschillende kerken, met *decreta* en *responsa* door de paus werden beantwoord, zoals eertijds de keizer deed. Dat is nu nog zo. Begin 5^e eeuw bevorderde paus Innocentius het centralisme: elke aangelegenheid moest ter beslissing aan de paus voorgelegd worden. Omdat West Europa zou gekerstend zijn door Rome (wat voor Zuid-Europa in elk geval niet klopt) moesten alle westerse kerken de Romeinse liturgie volgen. Bisschop Bonifatius (begin 5^e eeuw) verbood hoger beroep; Rome was de laatste beroepsinstantie. Oordelen van Rome

werden ultiem bindend. Al deze Romeinse aanspraken werden in het oosten niet serieus genomen. De hoogste autoriteit was het oecumenisch concilie, waaraan ook de bisschop van Rome zich diende te onderwerpen. Paus Leo de Grote (440-461), goed theoloog, jurist, herder, staatsman, schiep de synthese van het Romeinse primaatschap. Aan Petrus was 'volheid van macht' geschonken voor de leiding over de hele kerk. Volgens een brief van paus Clemens aan Jacobus, broer van Jezus, zou Petrus zijn macht om te binden en te ontbinden hebben overgedragen op Clemens. Deze brief is een vervalsing uit eind 2^e eeuw.

Juridisch werd beroep gedaan op het Romeinse erfrecht. Elke paus erfde de volmacht van Petrus. Ook decreten van onwaardige pausen bleven geldig. Valentinus III, West-Romeinse keizer, vaardigde een edict uit waarbij Rome juridische voorrang had. Dit edict had in het Oosten geen geldigheid. Leo liet zich als eerste Pontifex Maximus noemen, de titel was ondertussen door de keizer afgedankt (het was vroeger de titel van de heidense opperpriester). Eind 5^e eeuw beweerde paus Gelasius I dat de paus een onbeperkte priesterlijke macht heeft over de kerk, niet de keizer.

In die tijd was van onfeilbaarheid van de paus nog geen sprake. Wel was het zo dat de oecumenische concilies nooit tegen de paus in beslissingen namen. Hij was immers de enige patriarch van de westerse kerk. Vanaf de 5^e eeuw ontstonden verschillende vervalsingen ter ondersteuning van de macht van Rome. In de 8^e eeuw was er de vervalsing van de 'Constantijnse schenking'. Volgens deze nagemaakte oorkonde zou Constantijn aan paus Silverster I de stad Rome, heel Italië en de westelijke regio's hebben geschonken. Zo kreeg de paus een positie die op die van de keizer leek. Constantijn zou Rome ook het primaatschap boven alle andere kerken hebben gegeven. In de 15^e eeuw werd dit als een vervalsing ontmaskerd. Uit de 6^e eeuw stammen ook de zogeheten Symmachische vervalsingen. Daarin wordt gesteld dat de eerste stoel (Rome) door niemand kan worden geoordeeld.

Samenvatting van gedeelten uit: Hans Küng, *Het Christendom: Wezen, geschiedenis en toekomst*, Kampen 2009.

Info 10 – Mattheüs 16: 18-19 in de Petrus Canisius vertaling.¹

"En Ik zeg u: gij zijt Petrus en op steenrots zal Ik mijn Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. En u zal Ik de sleutels geven van het rijk der hemelen. En al wat ge op aarde zult binden, zal ook in de hemel gebonden zijn, en al wat ge op aarde zult ontbinden, zal ook in de hemel ontbonden zijn."

Voetnoot opgenomen in de katholieke Petrus Canisius vertaling:

"Petrus betekent: steenrots; de poorten der hel betekenen: de macht van Satan. De belofte is hier gericht tot Petrus, en tot Petrus alleen. Wanneer in Mattheüs 18:18 aan al de apostelen de macht wordt gegeven, te binden of te ontbinden, dan kan het niet dezelfde macht zijn, die aan Petrus hier als een persoonlijk voorrecht wordt geschonken. Want hij, en hij alleen, is de steenrots, waarop de Kerk wordt gebouwd, en hem alleen worden de sleutels van het rijk der hemelen gegeven. Christus

¹ *De Heilige Schrift. Vertaling uit de grondtekst met aantekeningen in opdracht van de apologetische vereniging 'Petrus Canisius' ondernomen met goedkeuring van de hoogwaardige bisschoppen van Nederland, Uitgeverij het Spectrum, Utrecht – Brussel, 1948.*

voorzegt dus deze woorden, dat Hij Petrus zal aanstellen tot grondslag der Kerk, waarop zij nimmer zal wankelen, en tot haar oppersten rechter, die rechtsmacht heeft over heel de kudde van Christus. Zo heeft de christelijke overlevering het altijd begrepen. En wanneer naar Jesus' belofte de Kerk van Christus zal blijven voortbestaan tot het einde der wereld, dan moet Petrus blijven voortbestaan als onwankelbare grondslag der waarheid en als opperste rechter. En Petrus blijft voortbestaan in zijn wettigen opvolger: den Paus van Rome."

Info 11 – Misbruiken van de pauselijke macht, rijkdom en functie.

Ban, uitgevaardigd door paus Gregorius VII (1073-1085).

"Gelukzalige Petrus, als uw vertegenwoordiger heb ik van God de macht ontvangen te binden en te ontbinden in hemel en op aarde. Voor de eer en de verdediging van uw Kerk, in naam van God almachtig, Vader, Zoon en Heilige Geest, verbied ik op grond van uw gezag en uw macht koning Hendrik, die in ongehoorde hoogmoed tegen uw Kerk is opgestaan, Duitsland en Italië te besturen. Ik ontsla alle christenen van de eed van trouw die ze hem hebben gezworen of nog zullen zweren; ik verbied dat iemand hem dient zoals men een koning dient. Ik belaad hem met de banvloek opdat de volken leren, o Prins der Apostelen, dat gij Petrus zijt en dat op deze steenrots de Zoon van de levende God zijn Kerk gebouwd heeft en de poorten der hel haar niet zullen overweldigen."

W. ter Horst, *Het woord en de kerk*, deel 3, Kampen, 29-30.

Paus Gregorius VII schreef over die gebeurtenissen in 1077 het volgende.

"Eindelijk kwam hij, Hendrik IV, zelf naar Canossa, waar wij met enkele begeleiders verbleven. Daar stond hij drie dagen voor de poort van de burcht. Alle tekenen van zijn koninklijke waardigheid had hij afgelegd en als een beklagenswaardig mens stond hij daar, barrevoets gehuld in een wollen kleed. En hij hield niet op, onder veel tranen, de hulp en de troost van het apostolisch medelijden af te smeken. Eindelijk, overwonnen door zijn blijvend berouw en door het smeken van alle aanwezigen, maakten wij de banden van de vloek los en namen hem weer in de genade van de gemeenschap en in de schoot van de heilige kerk op".

Wegen van navolging, Baarn 2010, 35.

Enkele door Gregorius VII gevoerde veranderingen in de Kerk:

- Celibaat voor priesters: er mochten geen getrouwde priesters meer zijn. Zij moesten zich concentreren op hun geestelijke taak.
- Verbod op kopen van ambten door bisschoppen (simonie, Hand.8:18)
- Alle bisschoppen werden verplicht om zich in Rome te melden alwaar ze het pallium, de ceremoniële sjaal, in ontvangst namen van de paus en niet van de keizer.
- Verder bepaalde hij dat pausen van een hogere orde waren dan koningen en keizers, wat inhield dat zij deze lager geplaatsten ook moesten kunnen afzetten.

Paus Innocentius III (1189-1216): de macht van de paus

Hij bestreed de Katharen (week 4), gaf het startschot voor de dramatisch verlopen Vierde Kruistocht van 1204, en riep het Vierde Lateraans Concilie in 1215 bijeen. Hij excommuniceerde de Engelse koning Jan zonder Land, dwong de Franse koning Filips II Augustus zijn vrouw Ingeborg, van wie hij gescheiden was, weer terug te nemen en slaagde er in om de Duitse keizer Otto IV afgezet te krijgen. Hij zag het belang in van Franciscus van Assisi (week 3) en stimuleerde Dominicus Guzman bij diens stichting van de orde van de Dominicanen (week 3,4).

Paus Alexander VI, (1492-1503) de schande van het Pausdom: de Borgia's. Zie bijv. http://nl.wikipedia.org/wiki/Paus_Alexander_VI

T. Dowley (red.), *Handboek van de geschiedenis van het christendom*, Den Haag 1979, 333-335
R. Boudens, *Momentopnamen uit de geschiedenis van de katholieke kerk*, Kok- Kanpen, 1987, 153, 175, 186.

G. Stemberger (red.), *De bijbel en het Christendom: Kerngedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie* deel 2: 173, 174, 177, 206; deel 4: 166.

Info 12 - Ascese

De eerste ons bekende kloostergemeenschap werd rond 320 n.Chr. gesticht door Pachomius, een voormalig soldaat uit Constantijns leger. Over het klooster van Pachomius:

De maaltijden werden gemeenschappelijk genuttigd. Men mocht niet liggend slapen, maar wel zittend op stoelen die zo gemaakt waren dat de rugleuning achterover helde, met daarover dekens gelegd. 's Nachts moest men een linnen tuniek met ceintuur dragen. Iedereen moest een jas van geitenvacht hebben. Een monnik uit een ander klooster mocht niet samen eten met de eigen monniken, hij mocht zelfs het klooster niet binnengaan, tenzij hij echt op reis was. Bij het eten moest men de hoofden bedekken met een capuchon, want de ene broeder mocht de andere niet zien kauwen. Men mocht tijdens het eten niet praten en men moest tijdens de maaltijd in het eigen bord kijken. Verboden waren wijn, vlees en vissoep. Overdag moesten twaalf gebeden opgezegd worden, ook twaalf tijdens de avonddienst, twaalf tijdens de nachtdienst, en drie op het negen de uur.

De *Historia Lausiaca* is een boek vol met verhalen over monniken. Het werd geschreven door Palladius rond 420. Eén van de beschreven monniken is Isidorus. Mogelijke vragen: Wanneer ontmoette Palladius de monnik? Hoe ging de monnik om met zijn lichaam? Wat overkwam hem soms tijdens de maaltijden? Waarvoor schaamde hij zich en waarom?

(1) Ik zette voor de eerste keer voet in de stad Alexandrië tijdens het tweede consulaat van de grote keizer Theodosius, die zich nu onder de engelen bevindt dankzij zijn geloof in Christus. Ik ontmoette daar toen een buitengewone man, moreel en intellectueel veelzijdig ontwikkeld. Dat was de presbyter Isidorus, die het

gasthuis van de kerk in Alexandrië beheerde. Van hem wordt verteld dat hij de eerste ascetische wedstrijden in zijn jeugd in de woestijn streed; ik heb zelfs zijn cel in de bergen van de Nitriscche woestijn gezien. Ik ontmoette hem toen hij al een oude man van zeventig jaar was. Hij heeft daarna nog vijftien jaar geleefd voordat hij in vrede stierf.

(2) Tot aan het einde van zijn leven heeft hij nooit linnen kleding gedragen behalve een linnen hoofdband, zich nooit gewassen, en nooit vlees gegeten. Hij hield dat lichaam zozeer onder de controle van de genade dat degenen die zijn levenswijze niet kenden, vermoedden dat hij in weelde leefde. Als ik een gedetailleerde beschrijving zou moeten geven van de deugden van zijn ziel, dan zou de tijd me ontbreken. Hij was zo mens- en vredelievend dat zelfs zijn ongelovige vijanden zijn schaduw vereerden vanwege zijn grote goedheid.

(3) Hij had zo'n grote kennis van zowel de Heilige Schriften als de goddelijke dogma's dat hij zelfs tijdens de gemeenschappelijke maaltijden met de broeders in extase geraakte en in zwijgen verzonk; en als hem dan werd gevraagd iets over zijn extase te vertellen, dan zei hij: 'Ik ben in gedachten weggereisd, weggerukt door een visioen.' Ik zag hem aan tafel ook dikwijls in tranen uitbarsten, en als ik dan naar de reden van zijn tranen vroeg, kreeg ik te horen: 'Ik schaam mij om materieel voedsel tot mij te nemen, want ik ben een geestelijk wezen dat in een paradijs van weelde zou moeten zijn vanwege de mogelijkheid die Christus ons daartoe gegeven heeft.'

P.W. van der Horst, *De woestijnvaders*, Amsterdam 1988, 102.

Het ascetisme van heel wat heremieten nam extreme proporties aan. G. Stemberger biedt een overzicht. Ter info voor de leerkracht, die desgewenst één voorbeeld hieruit kan lichten als illustratie om met de leerling over te spreken.

Heremieten zakten ineen onder de pijnlijke last van kruisen en kettingen, en hun uitgeteerde ledematen werden in hun bewegingen gehinderd door halsbanden, handboeien, ijzeren handschoenen en beenplaten van massief en onbuigzaam ijzer. Alle overbodige en hinderlijke kleding wierpen ze vol verachting van zich, en men heeft enkele wilde heiligen van beide geslachten kunnen bewonderen wier naakte lichamen alleen door hun lange haar werden bedekt. Ze namen dikwijls het nest van een wild dier in bezit, waarna ze zich zo veel mogelijk als de oorspronkelijke bewoner gingen gedragen; ze sloten zich op in een donkere grot. In de vierde tot zesde eeuw van onze jaartelling besloten in Egypte, Palestina en Syrië tienduizenden mannen zich in de woestijn terug te trekken om v r van de bewoonde wereld een leven van zeer strenge ascese te leiden. Zij waren er namelijk van overtuigd dat de overwinning van al hun begeerten een absolute eis van het christelijk geloof was. In de mening dat zoiets nooit zou lukken als zij in de wereld voortdurend aan allerlei verleidingen zouden worden blootgesteld, trokken deze christenen zich uit die wereld terug - vandaar de aanduiding 'anachoreten', die zich terugtrekken. Zij gingen als eenzame kluizenaars - vandaar de aanduiding 'heremieten', die in eenzaamheid leven - in grotten in de woestijn leven in de hoop en verwachting dat een strikt ascetische levenswijze, gericht op versterving van het eigen lichaam en gewijd aan gebed, lofzang en contemplatie, hen tot een volkomen overwinning op hun begeerten zou brengen. De begeerten die overwonnen moesten worden, waren van drieërlei aard:

begeerte naar seks, naar voedsel en drank, en naar roem en status. Deze vormden naar hun mening de grootste obstakels die de mens op de reis die hem naar God en het eeuwige leven voert, ten val kunnen brengen. Hun ideaal was het leven als een engel, dat wil zeggen: niet alleen het volkomen onthecht raken van al het aardse, lichamelijke en materiële, maar daardoor ook reeds in dit leven een voorproefje krijgen van het leven in het hiernamaals.

Ook andere aspecten zullen ons vreemd of zelfs bizar aandoen. Sommige oude monniken hadden sinds hun jeugd nooit meer een vrouw gezien omdat ze dat niet wilden (of durfden). Weer anderen sliepen 's nachts vrijwel niet of slechts zeer korte tijd. Sommigen trachtten in leven te blijven door als voedsel alleen maar eens per week het brood van de eucharistie tot zich te nemen, en anderen namen hun hele leven met één enkele gescheurde lap als kleding genoeg. Verder lezen we nog onwaarschijnlijke verhalen over krokodillen die zich als veerpont laten gebruiken door een monnik die de Nijl wil oversteken; over een meisje dat door magie in een merrie verandert en door een monnik weer wordt 'onttoverd'; over fabelachtig grote en lekkere vruchten die de monniken uit het (hemelse) paradijs meebrengen; over tal van genezings- en natuurwonderen die de monniken verrichtten; over de voortdurende bedreigingen en aanvallen door demonen; en ook over kwellende erotische visioenen. Het is fascinerend te zien welke soms bizarre verhalen hier worden verteld over de heroïsche strijd tegen de eigen passies en over het falen of ten onder gaan in die strijd.

G. Stemberger (red.), *De bijbel en het Christendom: Kerngedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie* – deel 1: het vroegste christendom, Haarlem 1978.

Info 13 – Kloosterregels

Het leven in een benedictijns klooster. Fragmenten uit de regel van Benedictus. Gebed en arbeid staan hierin centraal. Uit deze tekst kunnen naar keuze enkele gedeelten besproken worden.

In elk opzicht moeten allen de regel als hun gids volgen. Niemand mag hiervan zonder goede reden afwijken. Niemand mag zijn eigen ideeën volgen of met de abt redetwisten... De abt zal op zijn beurt alles doen in eerbied voor de Heer en in overeenstemming met de regel, wetend dat hij aan God rekenschap moet afleggen van al zijn daden.

Als een broeder onwillig of ongehoorzaam is, trots of mokkend, of op enige andere wijze in strijd met de regel komt en de bevelen van zijn meerdere veracht, moet hij in overeenstemming met de aanwijzingen van de Heer door zijn meerderen in het geheim gewaarschuwd worden. Verbeterd hij zich niet, dan dient hij in aanwezigheid van allen terechtgewezen te worden. Als hij zich ook dan niet corrigeert, moet men hem excommuniceren, tenminste wanneer hij besef heeft van de ernst van deze straf. Mocht hij op geen enkele wijze voor rede vatbaar zijn, dan moet hij ook lichamelijke tuchting ontvangen.

De broeders zullen beurtelings dienst doen, zodat niemand vrijgesteld blijft van het keukenwerk, tenzij dit door ziekte of vanwege uiterst gewichtige zaken onmogelijk is... Een uur voordat de maaltijd begint, zullen degenen die dienst hebben een beker

drank en een stuk brood boven hun gewone rantsoen ontvangen, zodat zij in staat zijn zonder te mopperen of zonder al te grote vermoeidheid op hun broeders te wachten. Tijdens alle maaltijden zal er voorgelezen worden... Dan moet er volstreekte stilte aan tafel heersen; geen andere stem dan van de voorlezer mag gehoord worden. De broeders kunnen elkaar het voedsel doorgeven, zodat niemand ergens om hoeft te vragen. Wie toch iets nodig heeft, moet dat liever door een teken dan met woorden vragen.

Voor alles dient voor de zieken gezorgd te worden... Zij mogen zo vaak als nodig is in bad; de gezonden, met name de jongeren, moeten zich hierin beperken. De zieken en herstellenden mogen ook vlees eten om sneller op kracht te komen. Als zij weer beter zijn, moeten zij zich weer als voorheen van vlees onthouden.

In de winter, dat wil zeggen van 1 november tot Pasen, behoren allen voor zover mogelijk op het achtste uur van de nacht (in onze berekening tussen 2 en 3 uur) op te staan, zodat zij tot na middernacht geslapen en voldoende uitgerust zijn. De tijd die na de *vigilie* (de nachtdienst) overblijft, kan aan studie besteed worden...

De profeet zegt: 'Zeven maal per dag zal ik U prijzen' Dit heilige getal zeven vervullen wij door onze dienst te verrichten op de *lauden* (de eerste lofprijzing in de morgen), de *prime* (omstreeks 7 uur), *terts* (omstreeks 9 uur), *sext* (omstreeks 12 uur) en *noon* (omstreeks 15 uur), tijdens de *vesper* (bij zonsondergang) en de *completen* (voor het slapen gaan).

Luiheid is de vijand van de ziel. Daarom moeten de broeders op vaste tijden handarbeid verrichten en op andere tijden heilige geschriften lezen. Dit kan op de volgende wijze geregeld worden. Van Pasen tot 1 oktober zal men na de *prime* het benodigde werk doen, tot het vierde uur. Van het vierde tot het zesde uur zal men zich toeleggen op het lezen. Na de maaltijd op het zesde uur gaat men in volstreekte stilte op bed rusten; wie dan lezen wil, mag dit doen, mits hij niemand stoort. De *noon* kan een half uur eerder gedaan worden; vervolgens zal ieder zijn taak voortzetten tot de avond.

Als beddengoed zijn een matras, een wollen deken en onderdeken en een kussen voldoende. De abt dient de bedden regelmatig te onderzoeken, of daar privébezittingen verborgen gehouden worden. Blijkt iemand iets te bezitten dat hij niet van de abt ontvangen heeft, dan moet hij streng gestraft worden. Om het privébezit af te schaffen, behoort al het benodigde door de abt verstrekt te worden; nap, tuniek, schoenen, lange sokken, riem, mes, pen, naald, zakdoek, tafeltje. Zo kan niemand als excuus aanvoeren dat hij iets nodig had.

Een klooster moet indien mogelijk zo aangelegd worden, dat alles voorhanden is: water, mogen, tuin, bakkerij. Dan hoeven de monniken niet van het terrein af, want dat is niet goed voor hun ziel. Het is ook van belang een school te stichten om nieuwelingen te trainen in de dienst van de Heer. Hier mogen wij de regels niet te streng maken... Als wij toch streng schijnen, word dan niet bang en loop niet weg. De toegang tot het pad van het behoud moet wel smal zijn, maar naarmate je vordert in het geloofsleven, breidt je hart zicht uit en spoedt het zich verkwikt door de liefde langs de weg van Gods bevelen.

T.Dowley (red.), *Handboek van de geschiedenis van het christendom*, Den Haag 1979, 214.

Basilius van Caesarea (370-379) schreef enkele brieven waarin zijn ascetische opvattingen werden genoemd, en die hij later systematisch in zijn Regels zou vastleggen. Hier volgt een deel uit een brief aan zijn vriend Gregorius van Nazianze.

Ik ben het verblijf in de steden ontvlucht, die bron van veel kwaad, maar mijzelf heb ik nog niet kunnen ontvluchten. Ik heb veel weg van die onervaren zeelieden die, wanneer ze met zeeziekte kampen, hun logge schip de schuld geven alsof dat de oorzaak is van de woelige deining en daarom in een kleine sloep overstappen. Maar waar ze ook zijn, de ziekte reist met hen mee. Zo vergaat het ons ook, diep in de eenzaamheid dragen we dezelfde hartstochten met ons mee. Wat ons te doen staat, is de innerlijke kalmte verwerven.

Maar zolang de geest versnipperd is, blijft de onrust. De enige remedie is de concentratie op de beschouwing van de waarheid. Zich terugtrekken uit de wereld betekent zich innerlijk losmaken van alles, zodat het hart voor het hogere gedisponeerd is. Men kan niet op een wastablet schrijven als men de vroegere letters niet uitgewist heeft. Zo is men ook niet ontvankelijk voor Gods geboden als men die van de wereld niet eerst in zijn binnenste uitgeroeid heeft. Hierbij kan de eenzaamheid ons van dienst zijn, omdat men er in zijn geestelijk streven niet gestoord wordt.

Lezing en meditatie van de Schrift bieden onontbeerlijke hulp. Deze teksten geven immers gedragsregels en voorbeelden van groot kaliber. Zoals een schilder minutieus een origineel kopieert, moeten wij die navolgen. Het tweede principe is het gebed dat ons dicht bij God brengt”.

G.J.M. Bartelink, *De bloeiende woestijn: De wereld van het vroege monachisme*, Baarn 1993, 145-146.

Info 14 – Franciscus van Assisi

Het zonnelied. Mogelijke vragen: Welke natuurelementen noemt hij op? Hoe betitelt hij de elementen? Waarop wijzen die woorden? Welk zinsstuk komt voortdurend terug? Wat doet Franciscus dus? Hoe eindigt het lied? Welke fragment heeft je erg aangesproken? Waarom? Eventueel kan vergeleken worden met psalm 8 en met gezang 400 (Liedboek voor de Kerken).

Allerhoogste, almachtige, goede Heer,
van U zijn de lof, de roem, de eer en alle zegen.
U alleen, Allerhoogste, komen zij toe
en geen mens is waardig uw naam te noemen.
Wees geprezen, mijn Heer met al Uw schepselen,
vooral door mijnheer broeder zon,
die de dag is en door wie Gij ons verlicht.
En hij is mooi en straalt met grote pracht;
van U, Allerhoogste, draagt hij het teken.
Wees geprezen, mijn Heer, door zuster maan en de sterren.
Aan de hemel hebt Gij ze gevormd, helder en kostbaar en mooi.
Wees geprezen, mijn Heer, door broeder wind
en door de lucht, bewolkt of helder, en ieder jaargetijde,
door wie Gij het leven van uw schepselen onderhoudt.

Wees geprezen, mijn Heer, door zuster water,
die heel nuttig is en nederig, kostbaar en kuis.
Wees geprezen, mijn Heer, door broeder vuur,
door wie Gij voor ons de nacht verlicht;
en hij is mooi en vrolijk, stoer en sterk.
Wees geprezen, mijn Heer, door onze zuster, moeder aarde,
die ons voedt en leidt,
en allerlei vruchten voortbrengt, bonte bloemen en planten.
Wees geprezen, mijn Heer, door wie omwille van uw liefde
vergiffenis schenken, en ziekte en verdrukking dragen.
Gelukkig wie dat dragen in vrede,
want door U, Allerhoogste, worden zij gekroond.
Wees geprezen, mijn Heer, door onze zuster de lichamelijke dood,
die geen levend mens kan ontvluchten.
Wee hen die in doodzonde sterven;
gelukkig wie zij in uw allerheiligste wil vindt,
want de tweede dood zal hun geen kwaad doen.
Prijs en zegen mijn Heer,
en dank en dien Hem in grote nederigheid.
G.P. Freeman en anderen, *Franciscus van Assisi - De Geschriften*. Haarlem: Gottmer, 2006 (2e druk)

Info 15 – kloosterorden vandaag

Een moderne nieuw-monastieke gemeenschap. [Artikel uit Reformatorisch dagblad]

Shane Claiborne, activist en kerkhervormer

DIEMEN

De Amerikaanse christenactivist Shane Claiborne deed afgelopen weekend voor het eerst Nederland aan. In Diemen werd zijn boek "Hoe Jezus de wereld op zijn kop zet" gepresenteerd. „De gemiddelde Amerikaan consumeert 500 keer zo veel voedsel als de gemiddelde Afrikaan.”

Claiborne (1975) leeft in de gemeenschap *The Simple Way*, een van de eerste nieuw-monastieke gemeenschappen die de afgelopen jaren in Amerika zijn ontstaan. „We proberen in onze gemeenschap zelfvoorzienend te leven”, zegt Claiborne. „Onze auto’s rijden zo veel mogelijk op plantaardige olie. Verder proberen we present te zijn in een van de meest gevaarlijke en achtergestelde buurten van Philadelphia.”

Hoe staan deze keuzes in verband met het christelijk geloof?

„Het heeft nog niet eens zo veel te maken met het redden van de aarde, maar met het fundamentele christelijke idee van het liefhebben van je naaste als jezelf. We

proberen niet heel de wereld te veranderen, maar simpelweg onszelf. Dat begint met het stellen van de juiste vragen, aldus Claiborne. „Zo vragen we ons bijvoorbeeld af of onze verspillende Amerikaanse levensstijl wel in lijn is met wat Jezus van ons vraagt. De gemiddelde Amerikaan consumeert 500 keer zo veel voedsel als de gemiddelde Afrikaan.”

Hoe komt iemand uit een rechts-christelijk middenklassenmilieu in de achterbuurten van Philadelphia terecht?

„Als studenten zagen we op een gegeven moment hoe een groep dak- en thuislozen zijn intrek nam in een leegstaande kerk. De lokale bisschop wilde de kerk laten ontruimen. We zijn toen bij hen ingetrokken en hebben zo de sluiting van hun huis weten te voorkomen.”

Moeder Teresa

De studenten vroegen zich af hoe het kan dat christenen op zondag „een dakloos Man” aanbidden en op maandag de daklozen in hun eigen huis negeren. „We zijn bij de armen blijven wonen en in de leer gegaan bij de Zusters van Naasteliefde, de orde van Moeder Teresa, in Calcutta. Daar heb ik als jonge Amerikaan elke dag stervende zwervers van de straat geplukt om hun een waardig einde te bezorgen. Het heeft mij, en de mensen met wie ik daar was, voor altijd veranderd. Van twintigers die grote dingen wilden doen, werden we, in de woorden van Moeder Teresa, mensen die kleine dingen met heel veel liefde deden.”

Waarom leven niet alle christenen zo?

„Het probleem ligt in de theologie. We zijn in het Westen de Bijbel gaan lezen met als hoofdvraag hoe we in de hemel komen. Maar ongeveer elke keer dat Jezus spreekt, heeft Hij het over Gods Koninkrijk, dat hier en nu begint. Zó probeer ik nu de Bijbel te lezen.”

U heeft grote kritiek op de Amerikaanse regering. Ziet u president Obama als een vooruitgang?

„Obama’s verkiezing was niet zonder betekenis. Het Witte Huis belt ons nu regelmatig omdat we de zorg voor achterstandsbuurten delen. Dat is prachtig. Maar Barack Obama kan hoogstens een betere dam tegen het kwaad zijn dan zijn voorganger. Onze hoop ligt niet in politici, maar bij wat God door gewone mensen doet. Onze overheid en ons leger zegenen de bommen die ze gooien; wij zegenen de mensen op wie de bommen vallen.”

Is er hoop voor de kerk?

„Augustinus zegt het heel mooi: „De kerk gedraagt zich vaak als een hoer, maar ze is wel mijn moeder.” Dus ja: God laat Zijn kerk niet in de steek. Maar om de paar honderd jaar roept God mensen om de boel op te schudden.”

Karel Smouter, *Reformatisch dagblad*, 05-11-2009.

Info 16 – Katharen en Waldenzen

Katharen

achtergrondinfo: historie, termen, teksten:

<http://home.scarlet.be/~mirepoix/religie/a-z.htm#Kathaar> (of de PEGO-site)

De Katharen gingen uit van een dualisme:

- De goede God mag alleen voor de engelenwereld verantwoordelijk gesteld worden.
- Een kwade God schiep onze zichtbare werkelijkheid.
- De materie zelf, waartoe ook het menselijk lichaam behoort, is slecht
 - miskenning van de Schepping.
- God van het O.T. is de boosaardige God
 - De ziel van gevallen engelen in menselijke lichamen vastgezet.
 - Dood = verhuizing naar een ander lichaam: mannelijk, vrouwelijk, dierlijk.
- Terugkeer van de zielen naar de engelenwereld is alleen mogelijk, wanneer deze cyclus doorbroken wordt.
 - Christus, de Zoon van de goede God, is hiervoor in een schijnlichaam op aarde

De katharen aanvaardden:

- N.T. als openbaring van de goede God.
- Door de scheiding tussen (goede) Geest en (slechte) Materie verwerpen ze de sacramenten.
- Enige 'sacrament' is het *consolamentum*: doop met de Geest door middel van handoplegging.
- Heilige Geest verlost de ziel van de 'erfzonde' en zorgt ervoor dat deze na de dood een geestelijke wereld binnengaat om met de goede God verenigd te worden.

De katharen verdeelen de mensen in twee klassen:

1. de 'VOLMAAKTEN'

- zowel mannen als vrouwen.
- zeer ascetisch.
- onthielden zich van seksualiteit.
- nuttigen alleen groente, brood en water.
- recht om te: bidden, preken, *consolamentum* aan anderen toe te dienen.
- proefperiode.

2. GEWONE GELOVIGEN

- dachten onbekwaam te zijn tot deze strenge levensstijl.
- stelden 't *consolamentum* uit tot op 't moment van het sterven.

Na 1140 breidde het katarisme in verschillende varianten zich als een olievlek uit over geheel West-Europa. De grootste invloed is te vinden in

- Noord-Italië & Zuid Frankrijk
 - Vanwege de franse Stad Albi worden ze Albigenzen genoemd.

Waldenzen

Uit de geloofsbelijdenis van de Waldenzen, 1180.

De gemeenschap van de Waldenzen die door een koopman van Lyon, Pietro Valdes, na 1170 in het leven werd geroepen, behoort tot de 'armoedebewegingen' die gekenmerkt worden door een leven zonder bezittingen en door de apostolische geloofsverkondiging van rondtrekkende predikanten. De volgende tekst is het antwoord van de Waldenzen zelf op hun excommunicatie door het *derde Lateraans Concilie* in 1179. De leerkracht kan hier proeven hoe de Waldenzen zelf omgingen met hun veroordeling als 'ketter'. Eventueel kan hij enkele elementen uit deze tekst selecteren om enkele opvattingen van de Waldenzen te illustreren.

Wij geloven in de ene katholieke, heilige, apostolische en onbevleete kerk waarbuiten niemand zalig wordt. Wij verwerpen ook geenszins de sacramenten die met medewerking van de niet waarneembare, onzichtbare kracht van de Heilige Geest in de kerk worden gevierd. Dit doen we zelfs niet als een zondige priester die nog in dienst van de kerk staat, ze toedient. Wij doen ook geen afbreuk aan de door hem gestelde handelingen of zegeningen, maar wij aanvaarden ze gewillig, alsof hij rechtschapen is. Wij erkennen daarom de doop van de kinderen en wij bevestigen en geloven dat zij zalig worden als zij na de doop sterven voordat zij zonden doen. Bij de doop, zo geloven wij, worden alle zonden vergeven, zowel de erfzonde als de persoonlijke zonden. Wij zijn ook van oordeel dat het door de bisschop toegediende vormsel, dat wil zeggen: de handoplegging, als heilig en eerbiedwaardig moet worden aanvaard. Wij geloven vast en bevestigen het oprecht dat het offer, dat is: brood en wijn, na de consecratie lichaam en bloed van Jezus Christus is, en dat zijn werking niet afhankelijk is van de priester die het opdraagt. Wij erkennen dat de zondaars, die oprecht berouw hebben, hun zonden belijden en volgens de schrift boete doen, van God genade kunnen verkrijgen. Wij blijven bereid met hen om te gaan. Wij beschouwen niets tegen het eten van vlees. Wij geloven van harte en belijden dat het vlees van ons eigen lichaam zal opstaan. Wij geloven ook vast en bevestigen dat er een oordeel zal zijn waarbij iedereen persoonlijk beloning of straf zal ontvangen voor wat hij tijdens zijn leven hier op aarde heeft gedaan. Wij twijfelen er niet aan dat aalmoezen, offers en andere goede werken de overleden gelovigen van nut kunnen zijn. En omdat het geloof volgens de apostel Jacobus 'zonder de daad dood' (Jac. 2, 26) is, hebben wij de wereld verzaakt en ons bezit, zoals de Heer het aangeraden heeft, aan de armen gegeven en besloten arm te zijn. Wij maken ons geen zorgen over de dag van morgen of over het krijgen van goud of zilver of iets dergelijks met uitzondering van het dagelijks voedsel en de kleding. Wij hebben ons ook voorgenomen om de evangelische raden als geboden in acht te nemen. Maar wij bevestigen ook geheel en al en geloven dat ook zij die in de wereld blijven, hun bezit behouden, aalmoezen geven en andere goede werken doen, de geboden van de Heer in acht nemen en zalig worden ...

G. Stemberger (Red.), *De Bijbel en het christendom. Kerngedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie*, deel 2, De Haan, Haarlem 1977, 72.

De leer van de Waldenzen van Mainz

Tussen deze en de vorige tekst ligt een periode van twee eeuwen die gekenmerkt is door de wisselwerking tussen bloedige kettervervolgingen en radicalisering van de ketterse bewegingen die nu ook als alleenzalmakende kerken optreden. Reeds kort kan gesignaleerd worden dat bepaalde ideeën vooruitwijzen naar de Reformatie.

In het jaar des Heren 1390 op het feest van Sint Michaël werden de volgende geloofsartikelen van de ketterse Waldenzen in Mainz gevonden:

1. De priesters van de joden en christenen kunnen het lichaam des Heren niet tegenwoordig stellen.
2. Zij die de priesters en hun leer volgen, kunnen niet zalig worden.
3. Er bestaat geen vagevuur. Wie goed leeft, zal onmiddellijk na zijn dood het eeuwige leven bezitten. Wie echter slecht leeft, zal meteen naar de hel gaan.
4. Het is voor de overledenen van geen enkel nut als men in de kerken voor hen bidt.
5. De heilige Maagd en de andere heiligen in de hemel kunnen geen voorsprekers voor de mensen op aarde zijn.
6. De aflaten van de kerk zijn sluwe streken en alleen om wille van het geld uitgevonden.
7. Wijwater en geëxorciseerd zout zijn geen heilsmiddelen.
8. Het zingen in de kerk van God is God niet welgevallig omdat men het uit hoogmoed doet.
9. God wil niet dat men hoge en grote kerken bouwt.
10. De ketters zijn beter dan de priesters omdat zij meer bidden en vaker vasten dan de priesters en omdat zij geen eden afleggen en niet liegen zoals de priesters.
11. Hun gebeden zijn God welgevalliger dan die van de priesters omdat zij het gebed des Heren uitspreken net zoals Christus het heeft opgesteld.
12. Het Wees Gegroet mag men niet bidden omdat dit gebed niet van God komt maar door de priesters verzonnen is.
13. De ketters die het woord Gods verkondigen, de biecht horen en sacramenten toedienen, doen dit met meer recht en beter dan de priesters.
14. Zij kunnen de sacramenten tot stand brengen en ze hun mensen toedienen.
15. Afbeeldingen zijn in strijd met Gods geboden en worden uit hebzucht gemaakt.
16. Het hout van het kruis bezit geen grotere kracht dan ander hout.
17. Het biechten vanaf de kansel voor het volk is voor degene die dit doet, volkomen waardeloos en louter verzinsel.

G. Stemberger(Red.), *De Bijbel en het christendom. Kern gedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie*, deel 2, De Haan, Haarlem 1977, 73.

Info 17 – over Katholieke kerk, ketterij en inquisitie

Het optreden tegen ketters.

De bestrijding van de katharen

Als redetwisten en discussiëren niet helpt (Bernard van Clairvaux heeft het tevergeefs geprobeerd, en in 1206 Dominicus Guzman, de stichter van de Dominicanerorde), besluit de kerk dat er harder moet worden opgetreden. Paus Innocentius III krijgt een leger bijeen voor een *kruistocht tegen de ketters* in Occitanië. De Franse koning en veel van zijn edelen trekken mee ten strijde. Onder leiding van *Arnaud Amaury*, abt van Citaux, wordt in juli 1209

de volledige bevolking van Béziers uitgemoord. Aan Amaury wordt de beruchte uitspraak toegeschreven '*Doodt ze allemaal maar, God zal de zijnen herkennen*' (antwoord op de vraag van de soldaten hoe men in Béziers goede katholieken zou kunnen onderscheiden van Katharen). Later neemt *Simon de Montfort*, een lage edelman uit Noord-Frankrijk, de militaire leiding over. De kruistocht wordt een echte politieke veroveringsoorlog en de godsdienstkwestie verdwijnt naar de achtergrond. In 1215 neemt Simon de Montfort Toulouse in en in november van datzelfde jaar bevestigt het *Vierde Lateraans Concilie* de overwinning van de Montfort en vaardigt edicten uit tegen de ketters.

Uit de besluiten van het vierde Lateraans Concilie tegen de ketterij.

De besluiten van het dit concilie (1215; paus Innocentius III) hadden in het algemeen ten doel om de pauselijke kerk zowel inwendig als naar buiten toe te bevestigen.

1. De veroordeelden moeten aan de wereldlijke vorsten en hun baljuws worden overgeleverd om hen rechtmatig te bestraffen. Clerici moeten eerst uit de geestelijke stand zijn gezet. De goederen van veroordeelde leken moeten verbeurdverklaard worden, die van veroordeelde clerici vervallen aan de kerken waarvan zij hun inkomsten ontvingen.
2. Zij die alleen (van ketterij) verdacht zijn, moeten in de ban worden gedaan en tot zij boete hebben gedaan, door allen gemeden worden, als zij hun onschuld ... door een behoorlijke zuivering niet kunnen bewijzen. Als zij een jaar lang in de ban zijn geweest, moeten zij als ketters worden veroordeeld.
6. Omdat sommigen zich onder het mom van vroomheid ... de volmacht om te preken toeëigenen, moeten allen ... die ongeoorloofd en zonder volmacht van de Apostolische Stoel of van de rechtzinnige plaatselijke bisschop zich openlijk of privaat het predikambt aanmatigen, worden geëxcommuniceerd.
7. Wij voegen hier verder aan toe dat elke aartsbisschop of bisschop minstens eenmaal per jaar een reis door zijn diocees moet maken of zijn aartsdiaken of andere geschikte waardige personen dit moet laten doen, als het gerucht gaat dat ketters zich erin ophouden. Hij moet drie of meer te goeder naam en faam bekend staande mannen of, als het nodig lijkt, de hele buurt laten zweren dat hij die ketters of andere mensen kent die geheime conventikels houden of in hun levenswandel en zeden van de gewone levenswijze van de gelovigen afwijken, hun best zullen doen dezen bij de bisschop aan te geven. De bisschop moet echter zelf de aangeklaagden bij zich roepen en hen volgens canoniek recht straffen, als zij zich van de aanklacht niet zuiveren of na de zuivering in hun vroeger ongeloof zouden terugvallen.

Dr. G. Stemberger(Red.), *De Bijbel en het christendom. Kern gedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie*, deel 2, De Haan, Haarlem 1977, 70-71.

De onderstaande oproep stamt uit het jaar 1309.

Broeder Bernhard Guidonis, dominicaan, inquisiteur van Toulouse, biedt alle gelovigen in Christus de beloning en de kroon van het eeuwig leven aan. Omgordt u,

zonen van God. Strijders van Christus, trekt met mij op tegen de vijanden van Zijn kruis die de waarheid en zuiverheid van het katholieke geloof geweld aandoen, tegen Petrus Autier, de aartsketter, en tegen zijn aanhangers en medeplichtigen Petrus Sanche en Sanche Mercadier. Ik beveel hen die zich verstoppen en in het donker ronddwalen, te vervolgen en te grijpen, waar men hen ook vindt, en ik beloof degenen die de bovengenoemde grijpen en voorleiden, de eeuwige beloning van God en een grote aardse beloning. Waakt daarom, gij herders, opdat de wolven uw schapen niet verslinden! Weest manmoedig, gij trouwe ijveraars van God, opdat de vijanden van het geloof niet vluchten en ons ontsnappen kunnen!

G. Stemberger (Red.), De Bijbel en het christendom. Kerngedachten uit 20 eeuwen christelijke traditie, deel 2, De Haan, Harlem 1977, 73.

Info 18 – over het leven van Augustinus

De algemene informatie vindt u in elk handboek. Ook het internet biedt veel goede overzichten, bijv. <http://www.osabel.be/NL/biografie.php>; Hier slechts een aantal teksten die gebruikt kunnen worden ter voorbereiding van de lessen en om – didactisch gekaderd – ingezet te worden in het lesverloop.

Over het belang van Augustinus' moeder voor zijn bekering tot het christendom.
De belijdenissen zijn als een gebed gericht tot God.

Belijdenissen III:11:19

En gij hebt van omhoog uw hand uitgestoken en mijn ziel ontruikt aan deze diepe duisternis, omdat mijn moeder, uw gelovige dienaar, tot u schreide voor mij, meer schreide dan moeders het over de lichamelijke dood van haar kinderen doen – zij zag namelijk mijn dood volgens het geloof en de geest, die zij van u had ontvangen – en omdat gij haar hebt verhoord, Heer. Gij hebt haar verhoord en haar tranen niet veronachtzaamd wanneer die neervloeiden en de aarde onder haar ogen nat maakten op alle plaatsen waar zij bad. Gij hebt haar verhoord, want hoe is ander die droom te verklaren, waardoor gij haar bemoedigd hebt erin toe te stemmen bij mij te wonen en in huis de tafel met mij te delen, het geen ze aanvankelijk in haar afkeer en heftige weerzin tegen de godslasterlijkheden van mijn dwaling niet meer gewild had? In die droom zag zij namelijk zichzelf op een soort houten richtlat staan: toen kwam er een stralend blij jongeman op haar af, die haar maar toelachte, terwijl zij daar zo bedroefd en diep verdrietig stond. Hij vroeg haar naar de redenen van haar verdriet en haar dagelijkse tranen, een vraag die, zoals dat meer voorkomt, bedoeld was om haar te onderrichten, niet om door haar ingelicht te worden. Toen zij antwoordde dat zij rouwde om mijn ondergang, gebod hij haar geen zorg te hebben en maande hij haar aan eens goed te kijken: dan zou ze zien dat waar zij was ook ik was. En toen ze keek, zag ze mij vlak bij zich staan, op dezelfde richtlat. Wat is hier anders de verklaring van dan dat uw oren acht sloegen op haar hart, o gij goede en almachtige, die voor ieder onzer zo zorgt alsof gij voor hem alleen zorgde en zo voor allen samen als voor ieder afzonderlijk!

Aurelius Augustinus, *Belijdenissen*: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld, Amsterdam 1997.

De bekering van Augustinus.

Mogelijk te gebruiken als inleiding op deze kerkvader. Alypius, een vriend van Augustinus is binnen gebleven, terwijl Augustinus in de tuin is.

Belijdenissen VIII:12:28-29

“Ik ging languit liggen onder een vijgenboom – hoe weet ik niet – en vierde de teugel aan mijn tranen, en de beken van mijn ogen braken los, een welbehaaglijke offerande voor u; en ik praatte uitvoerig tegen u, wel niet met deze woorden, maar wel in deze geest: ‘En gij, Heer, hoe lang nog? Hoe lang nog, Heer, zult gij steeds maar vertoornd zijn? Wees onze oude ongerechtigheden niet indachtig!’ Want door die oude ongerechtigheden – dat merkte ik – werd ik vastgehouden. En ik stiet maar klagende woorden uit: ‘Hoe lang nog, hoe lang nog, dat “morgen” en weer “morgen”? Waarom niet meteen? Waarom niet op dit moment een eind aan mijn verfoeilijkheid?’

Dat zeide ik maar en ik schreide maar in een bittere vermorzeling van mijn hart. En ineens, daar hoor ik een stem uit een naburig huis, een stem die zingende zei en steeds weer herhaalde, een stem als van een jongetje of van een meisje, ik weet het niet: ‘Neem en lees! Neem en lees!’ En meteen veranderde mijn gezicht en begon ik ingespannen na te denken of kinderen bij een of ander spelletje iets van dien aard zingen; het wilde me niet te binnen schieten dat ik het ooit ergens had gehoord. Toen bedwong ik de heftige stroom van mijn tranen en stond op: de enige verklaring die ik kon geven was deze, dat ik van Godswege bevel kreeg om het boek te openen en de eerste passage waar mijn oog op viel te lezen [...] Met snelle schreden ging ik dus terug naar de plek waar Alypius nog zat: daar had ik namelijk het boek van de apostel neergelegd, toen ik er was opgestaan en weggegaan. Ik pakte het, deed het open en las zwijgend de passage waar mijn ogen het eerst op vielen: ‘Niet in brasserie en dronkenschap, niet in slaapkamers en oneerbaarheden, niet in twist en na-ijver, maar trekt de Heer Jezus Christus aan en vertroebelt niet het vlees in begeerlijkheid.’ Verder lezen wilde ik niet en het was ook niet nodig. Want meteen, bij het eind van deze zin, stroomde er al een licht van zekerheid in mijn hart binnen en vluchtte al de duisternis van mijn weifelen heen.

Aurelius Augustinus, *Belijdenissen: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld*, Amsterdam 1997.

Een heel bekende uitspraak van Augustinus, in zijn *Belijdenissen I:1*:

En toch wil hij u loven, de mens, een deel van uw schepping. Gij zet hem aan om er vreugde in te vinden u te loven, want gij hebt ons gemaakt naar u, en ongerust is ons hart totdat het zijn rust vindt in u.

Aurelius Augustinus, *Belijdenissen: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld*, Amsterdam 1997.

Info 19 – Augustinus en ketterse stromingen

Manicheïsme

Mani was uit Perzië afkomstig en had een gnostisch geïnspireerde visie op het christendom ontwikkeld. Hij verwierp de oudtestamentische wetten en richtte zich tot Christus als principe van wijsheid en waarheid. In 297 bereikten discipelen van hem Carthago.

Augustinus was geboeid door de manicheïstische visie op de oorsprong van het kwaad. De mens bestond uit een reine ziel die echter bestookt werd door negatieve hartstochten als woede en seksuele begeerte. Die ziel smachtte terug te keren naar haar oorsprong: het rijk van het Licht, maar was voorlopig gebonden door duistere machten. Die machten van licht en duisternis waren twee eeuwigdurende rijken die met elkaar streden. Al werd de gelovige Manicheeër aangevallen door kwade hartstochten, door ascese en vegetarisme zou de reine ziel uit de materie bevrijd worden en terugkeren naar de lichtwereld.

Hieronder volgen twee gedeelten over wat Augustinus geloofde toen hij bij de Manicheeërs was – als toehoorder, aan ascese deed hij niet mee. Het eerste deel laat goed zien hoe hij zich voorhield niet verantwoordelijk te zijn voor zijn zonde. Het tweede deel is een voorbeeld van de gnostische tendens die het Manicheïsme kenmerkt. Dit laatste zou de leerling zelf moeten kunnen duiden, omdat gnostiek (en docetisme) in de eerste periode werd behandeld.

Belijdenissen V:10:18:

“Ik was namelijk nog altijd van mening dat niet wij het zijn die zondigen, maar dat de zonde in ons bedreven wordt door ik weet niet wat voor ander wezen; mijn hoogmoed vond er genoeg in, vrij van schuld te zijn en wanneer ik iets kwaads had gedaan ... ik vond het aantrekkelijk mijzelf te verontschuldigen en weet ik wat voor ander iets te beschuldigen, iets dat met mij verbonden was zonder dat ik het was”.

Belijdenissen V:10:20:

“Ook van onze Heiland zelf, uw Eengeborene, meende ik dat hij als het ware uit uw stralend-lichte massa te voorschijn was gebracht om ons te redden: ik geloofde nu eenmaal niets anders over Hem dan wat ik mij in ijdele waan kon verbeelden. Zijn aldus geaard wezen kon derhalve naar mijn mening niet uit de maagd Maria geboren worden zonder dat het vermengd raakte met het vlees. En een vermenging zonder bezoedeling zag ik niet als mogelijk bij datgene wat ik mij aldus voorstelde. Zodoende was ik beducht om te geloven dat hij in het vlees was geboren, teneinde niet gedwongen te worden tot de veronderstelling dat Hij door het vlees bezoedeld was”.

Aurelius Augustinus, *Belijdenissen: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld*, Amsterdam 1997.

Donatisme

Augustinus kreeg te maken met volgelingen van bisschop Donatus (gestorven 355), de zgn. donatisten, die geloofden dat de sacramenten doop en priesterwijding ongeldig waren als ze door onwaardige bisschoppen waren toegediend. Onwaardige bisschoppen en presbyters waren zij die in de vervolgingen bezweken waren, de zgn. *lapsi*, ‘gevallen’. Doop en wijding die toch door dergelijke bisschoppen en presbyters waren toegediend, dienden te worden herhaald. Donatisten hadden eigen kerken en kerkdiensten, zodat de eenheid van de kerk feitelijk verbroken was. Augustinus pleitte voor één heilige katholieke kerk, waarin ook plaats was voor gelovigen die niet ‘perfect’ waren. Ten slotte was de kerk een pelgrimerende kerk, en zou pas bij het eindoordeel kaf van koren worden gescheiden. De ware kerk, die van de heiligen, is in de zichtbare onvolmaakte kerk besloten. Sacramenten ontleen hun geldigheid aan wat Christus gedaan heeft, niet aan de volmaaktheid van de bedienaar ervan. Sacramenten zijn dus objectief geldig.

Pelagianisme

De Britse monnik Pelagius verdedigde de vrijheid van de wil. Hij kende wel het begrip genade maar definieerde dat als de mogelijkheid die de mens had om te kiezen tussen goed en kwaad. Hij stelde dat christenen niet waren overgeleverd aan krachten die hun wil te boven gingen. De mens kon dus naar volmaaktheid toegroeien. Augustinus meende echter dat elk mens beschadigd was door de zonde van Adam. Pas bij de voleinding zou de invloed van die zonde worden opgeheven. Ondertussen bestond de verantwoordelijkheid van de gelovige erin te streven naar herstel, niet naar volmaaktheid, zoals Pelagius eiste. Augustinus zal de erfzonde echter verbinden met seksualiteit: zonde wordt via de lust doorgegeven, een opvatting die grote gevolgen heeft gehad voor de christelijke visie op seksualiteit. In *Enchiridion* 13:41 zegt hij bijvoorbeeld: “Zonder enige vleselijke lust is Christus verwekt en ontvangen, en daarom is Hij ook vrij gebleven van elke bevlekking door de erfzonde”. Voor Augustinus is genade vooral de geestelijke kracht waaraan mensen deel krijgen door de sacramenten. Anders dan Pelagius kan Augustinus mededogen hebben met de mens die zondigt, er is plaats voor menselijke tekortkomingen. Volgende teksten kunnen besproken worden.

Over natuur en genade 29:33

Veel zonden worden uit trots, maar niet met trots begaan ... vaak zijn ze het gevolg van onwetendheid, van menselijke zwakte; veel zonden worden begaan door mensen die kreunen en wenen van wanhoop.

P.Brown, *Augustinus van Hippo: Een biografie*, Den Haag 1992, 304.

Belijdenissen V:10:18:

Want wat ben ik zonder u voor mijzelf dan een leidsman de diepte in? Of wat ben ik, wanneer het mij goed gaat, anders dan een kind dat uw melk zuigt of dat geniet van u, de spijs die geen bederf kent? Of wat voor mens is iedere willekeurige mens, voor zover hij maar een mens is? Neen, laat de sterken en de machtigen gerust met ons spotten: wij, de zwakken en hulpbehoevenden, wij willen u belijden!

Aurelius Augustinus, *Belijdenissen: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld*, Amsterdam 1997.

Info 20 – Over de Stad van God

In 410 werd Rome, de ‘eeuwige stad’ door de troepen van Alarik, koning van de Visigoten en Ariaans christen, bestormd en geplunderd. Wat men nooit voor mogelijk had gehouden, was nu toch gebeurd. Verhalen over de gruwelijkheden deden de ronde: vrouwen waren verkracht, senatoren vermoord, rijken van hun bezittingen beroofd. Het aloude bestuurscentrum van de westerse wereld was vernietigd. Augustinus reageerde hierop door zijn meesterwerk te schrijven: *De Civitate Dei*, dat kan vertaald worden met: *Over de godsstaat*, of *Over de stad van God*. Aanvankelijk wilde hij zo de beschuldiging weerleggen dat de instorting van het Romeinse Rijk (want zo werd dat aan gevoeld) te wijten was aan de christenen, die immers de goden de rug hadden toegekeerd. Maar Augustinus ging dieper op de zaak in, en stelde de vraag wat wereldgeschiedenis eigenlijk is. Hij zag de hele wereldgeschiedenis als een geweldige strijd tussen:

- enerzijds de *civitas terrena*, de aardse staat, het werelds burgerschap (met als oorsprong de stad van Satan, het rijk van de gevallen engelen).

- anderzijds de *civitas dei*, de godsstaat, de godstad, het goddelijk burgerschap (de gemeenschap van God, engelen en gelovigen).

Augustinus interpreteerde de wereldgeschiedenis als één groot gevecht tussen geloof en rebellie, deemoed en trots, liefde en machtsstreven. De mens leeft tegelijk in de twee staten.

De Stad van God XV:1:1

Wij hebben het [menselijk geslacht] ingedeeld in twee geslachten, dat van degenen die volgens de mens en dat van degenen die volgens God leven. Allegorisch duiden we ze ook wel aan als twee steden ofwel mensengemeenschappen, de ene voorbestemd om met God in eeuwigheid te heersen, de andere om met de duivel een eeuwige bestraffing te ondergaan. ... Op dit ogenblik, nu er voldoende is gezegd over het ontstaan van die gemeenschappen, zowel bij de engelen, wier aantal ons onbekend is, als bij de eerste twee mensen, lijkt het mij gewenst dat ik hun verdere uitgroei ga behandelen, vanaf het ogenblik waarop die twee mensen zich begonnen voort te planten tot dat waarop de mensen hun voorplanting zullen beëindigen. Want in de loop van heel deze tijd of wereldperiode, waarin de stervenden heengaan en de nieuw-geborenen in hun plaats komen, speelt zich de uitgroei af van die twee steden waarover ons betoog gaat.

Aurelius Augustinus, *De Stad van God: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld*, Amsterdam 1983.

Toch is voor Augustinus de aardse staat niet per definitie louter negatief. De aardse staat kan immers rechtvaardigheid betrachten, en aldus christenen toelaten hun geloof te beleven. Zo wordt de aardse staat de plaats waar men zich voorbereid op het eeuwige leven in de godsstaat. Toch bleef er zo een scheiding tussen de Romeinse staat en de christelijke godsdienst. Dat zou tot gevolg hebben dat christenen konden openstaan voor verscheidene vormen van politiek bestuur.

Naar verluidt zou Karel de Grote elke dag uit *De Civitate Dei* gelezen hebben. Het boek zou later in ieder geval door verschillende politieke machten (paus en keizer) gebruikt worden om hun visie op de inrichting van de maatschappij door te drukken.

Info 21 – De kloosterregel van Augustinus

Kloosterregel: <http://www.osabel.be/NL/rregel.html>

Enige achtergrondinformatie:

Op verzoek van bisschop Aurelius van Carthago schreef Augustinus omstreeks 400 het werk *De opere monachorum* (Het handwerk van de monniken), waarin hij zich nadrukkelijk afzette tegen de wereldsgezinde zwervende monniken die de andere asceten in diskrediet brachten. Het ging om hetzelfde soort bizarre uitwassen als die waartegen Hiëronymus zich teweer stelde. Dergelijke vormen van ascetisme waren uit het Oosten komen overwaaien. Onder deze zwervende monniken bevonden zich ook arbeidsschuwe lieden, die niet beseften dat ook in het Oosten als eerste regel gold dat men niet van anderen afhankelijk moest zijn maar zoveel mogelijk in zijn eigen levensonderhoud moest voorzien....

Tegen de opvattingen van dit type kloosterlingen richtte Augustinus zich vooral in zijn geschrift over het handwerk van de monniken. In de woorden en het leven van de apostel Paulus, betoogt hij, vinden we het duidelijkste bewijs dat de bijbel de arbeid als een menselijke plicht ziet. ...

Het kloosterleven volgens de Regel van Augustinus is gebaseerd op het monastiek levensideaal van het eendrachtig samenzijn in God, waardoor men zich van het eigen ik bevrijdt. Door zich in christelijke liefde aan de gemeenschap over te geven, komt de enkeling tot grotere volmaaktheid. De liefde tot God kan zich uiten in de liefde tot de naaste. ...

In zijn verhandeling over het handwerk van de monniken (hoofdstuk 16) had hij reeds geformuleerd aan welke eisen een monnik moest voldoen: hij moest de gehechtheid aan eigen bezit overwonnen hebben, met het werk van zijn handen aan het onderhoud van de gemeente bijdragen en zijn overste onvoorwaardelijk gehoorzamen. Ook hiervoor kon Augustinus op het voorbeeld van de apostolische oergemeente teruggrijpen: 'Er was er niet één die iets van het zijne zijn eigendom noemde, maar ze hadden alles gemeen [...] er werd uitgedeeld naar ieders behoefte' (Hand.4:41-45). Zo kon de monnik zich belangeloos in dienst van de gemeenschap stellen en geheel openstaan voor God. Wat men bezat of verdiende, kwam aan de gemeenschap toe. ...

Zwaar weegt verder de gehoorzaamheid van ieder afzonderlijk aan de overste. Zoals deze slechts het welzijn van de hem toevertrouwde monniken mag beogen en zich in dienst van allen moet stellen, moet de monnik hem in liefde en vertrouwen benaderen. De gehoorzaamheid moet niet als dwang ervaren worden, maar met innerlijke vreugde gepaard gaan.

G.J.M. Bartelink, *De bloeiende woestijn: De wereld van het vroege monachisme*, Baarn 1993, 160-162.